

7. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф.45, оп.11, спр.27, арк.263.
8. ЦДІАК, ф.442, оп.656, спр.7, арк.141зв.
9. Тагер Ю. Письма из деревни (Временная мера) // Юг. – 1902. – 12 июля.
10. Освіта на Миколаївщині у ХІХ – ХХ століттях. Історичні нариси / А.І. Олійник (голова), І.С. Павлик (заст. голови), В.Д. Будак та ін. – Миколаїв, 1997. – 176 с.
11. Хроника: [Курси для підготовки сестер-милосердя в Херсоні] // Юг. – 1904. – 28 февраля.
12. Корреспонденции «Юга»: [Курси сестер-милосердя при Ананьевской земской больнице] // Юг. – 1904. – 25 июня.
13. ЦДІАК, ф.386, оп.1, спр.513, арк.51.
14. ЦДІАК, ф.386, оп.1, спр.134, арк.25-29.
15. ДАМО, ф.229, оп.1, спр.1361, арк.272.
16. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО), ф.11, оп.1, спр.447а, арк.101-101зв.
17. П.С. О коммерческом образовании // Юг. – 1910. – 18 августа.
18. Бобров В.Я., Бутівченко С.В. Історичні підходи до сучасної економічної освіти // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. Матер-ли міжнар. наук-практ. конф. 17-18 квітня 1996 р. / Андрущенко В.П., Зязюн І.А., Николо Н.Г. та ін. – Ч.ІV. – К., 1996. – С.64-66.
19. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Кіровоград, 1998. – 143 с.
20. Постолатій В.В. Розвиток комерційної освіти в Україні (1804-1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – К., 1996. – 210 с.
21. Швидко А.К. Народное образование на Екатеринославщине в дооктябрьский период // Развитие общеобразовательной и профессиональной школы на Днепропетровщине / Под ред. В.В. Иваненко. – Днепропетровск, 1989. – С.5-15.
22. Державний архів Запорізької області (ДАЗО), ф.58, оп.1, спр.39, арк.2.
23. ДАЗО, ф.58, оп.1, спр.34, арк.31,48.
24. ДАЗО, ф.58, оп.1, спр.28, арк.45-47зв.,48,55-55зв.
25. ДАЗО, ф.58, оп.1, спр.16, арк.6.
26. ДАЗО, ф.58, оп.1, спр.14, арк.6,13зв.-14.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню процесу розвитку жіночої медичної та економічної освіти Півдня України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Особлива увага приділяється характеристиці організаційної структури шкіл, аналізується зміст освіти.

Summary

The article covers a complex research work on women's medical and economic education in the South of Ukraine in the second half of XIX – beginning of XX century. The special attention is turned to organization structure, analysed contents of education.

УДК 93:378.12 "18/19"

Г.В. Додонова

АУДИТОРНА ТА ПОЗААУДИТОРНА РОБОТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УНІВЕРСИТЕТІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

В Україні, як і в цілому світі, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства (Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття», Концепція загальної середньої освіти, Національна доктрина розвитку освіти України, Державний стандарт України). Важливими пріоритетними напрямками

державної політики щодо розвитку вищої освіти є: особистісна орієнтація вищої освіти; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти, посилення їх державної і суспільної підтримки, впровадження сучасної моделі наукових досліджень та ін.

Актуалізація питання ролі вищих навчальних закладів, їх професорсько-викладацьких колективів у підготовці кваліфікованих працівників з різних галузей спонукає дослідників дедалі частіше звертатись до аналізу досвіду, набутого їхніми попередниками у XIX – на початку XX ст.

Фактичний матеріал стосовно організації, розвитку університетської освіти й регламентації навчальної, наукової й адміністративної діяльності знаходиться в узагальнюючих працях з історії Київського, Харківського, Новоросійського університетів [1-3]. Змістовними і цінними для розгляду питання навчально-педагогічної діяльності професорсько-викладацького корпусу університетів є праці присвячені видатним педагогам-вченим другої половини XIX – початку XX ст. [4-10]. Метою даного дослідження є спроба розглянути різні види аудиторної та позааудиторної роботи в університетах другої половини XIX на початку XX століття, розкрити характерні особливості участі видатних діячів освіти і науки в навчальному процесі та їх вплив на формування навчально-методичної бази університетів досліджуваного періоду.

В першій половині XIX ст. в університетах панівною була лекційна система викладання. Проти цієї форми навчальної роботи виступав у 1860-х роках відомий вчений-медик та педагог М. Пирогов, який був прибічником заміни лекцій бесідами, практичними заняттями. За лекціями він залишав допоміжне значення [1, с.41].

До введення статуту 1863 р. основною формою навчальної роботи була лекція. Обов'язок студентів відвідувати заняття перевірявся доволі суворо викладачами, адміністрацією університету і попечителями навчальних округів [11, без нумерації арк.]. Природно, що цей адміністративний тиск не міг за визначенням суттєво покращити відвідування студентами лекцій.

Практичні заняття на фізико-математичних і медичних факультетах були з самого початку їх відкриття, відповідно до їх специфіки. Але у зв'язку із слабкою навчально-допоміжною базою рівень таких занять був недостатнім. На практичних заняттях історико-філологічних факультетів вивчались стародавні мови перекладаючи твори класичних авторів Аристотеля, Геродота, Платона, Тацита, Фулідіда та ін. На юридичних факультетах практичні вправи застосовувались при опрацюванні кодексів законів, рішень судів, юридичних прецедентів тощо.

На гуманітарних факультетах силами професури запроваджувались практичні заняття і семінари попри намагання уряду заборонити проведення практичних занять, на яких студенти проводили самостійну науково-дослідну роботу. З 1870-х років Міністерство народної освіти (МНО) офіційно запровадило систему практичних занять (вони часто проводилися після лекцій, у вечірні години). Керівництво вузу уважно стежило за тематикою практичних занять і семінарів [3, с.26]. Саме під тиском наукової громадськості МНО змушене було зайнятись питанням активізації пізнавальної діяльності студентів при проведенні всіх форм навчальної роботи в університетах. Уряд при цьому керувався не лише педагогічними міркуваннями. Даючи свою згоду на запровадження в педагогічний процес семінарських, лабораторних та інших видів практичних занять, він переслідував мету максимальним навантаженням студентів у ході навчальних занять підвищити якість підготовки, прищепити майбутнім спеціалістам практичні навички. В радянській історико-педагогічній літературі наголошувалось на тому, що запровадження системи практичних занять мало відвернути студентів від участі в громадсько-політичному житті країни. Останню складову не варто а ні ігнорувати, а ні абсолютизувати.

Природно, що найбільшого поширення (кількісно та якісно) практичні заняття досягли на фізико-математичному і медичному факультетах. Заняття студентів провадились у лабораторіях, кабінетах, обсерваторіях, клініках, анатомічному театрі тощо.

Ефективність навчального процесу у вирішальній мірі залежала і залежить від педагогічної майстерності та особи самого викладача. Є багато прикладів сумлінної науково-педагогічної праці видатних діячів науки. Вони прагнули передати студентам знання і досвід, приділяли належну увагу самостійній роботі, прищеплювали своїм вихованцям відповідальне ставлення до суспільно-політичних функцій науки тощо.

За спогадами сучасників професор історико-філологічного факультету Харківського університету О.Потебня був чудовим лектором: "Його лекції відзначалися жвавістю викладу. Це була проста розмова про досить складні речі. У його мові не було нічого, що нагадувало б промову з кафедри, нічого вишуканого, парадного, штучного. Здавалося, що він формує думки на очах у студентів... Часто вчений захоплювався й залишався в аудиторії понад призначений час..." [4, с.133].

Педагогічна майстерність виявляється в поєднанні колективно-лекційної роботи й практичної, індивідуальної, роботи з наочними матеріалами та використанні їх під час лекцій тощо. Втім дійсна майстерність полягає в органічному поєднанні особи професора з вдало обраною методикою викладу матеріалів. Професор Київського університету академік Д.Заболотний так згадує про свого вчителя В.Підвисоцького "...В.В. Подвысоцкий почти бегом вышел из лаборатории через боковую дверь на кафедру и начал скоро готовить свою лекцию, поминутно обращаясь к доске для записывания наиболее существенного и зарисовывания цветными карандашами схем микроскопических препаратов. ...Лекция казалась, обрывалась на самом интересном, и слушатели нехотя оставляли аудиторию и гудящим роем окружали лектора, задавая ему личные вопросы относительно прочитанного и продуманного. И снова начиналось рисование, но на этот раз у микроскопа в соседней с аудиторией комнате – лаборатории, куда вливалась толпа интересовавшихся..." [5, с.369]. В цьому прикладі доводиться необхідність враховувати особливості предмету навчальної дисципліни.

Професор медичного факультету Київського університету Володимир Опанасович Караваєв основою клінічного викладання вважав заняття біля ліжка хворих у поєднанні з клінічною хірургією, досягненнями фізіології, оперативної хірургії, топографічної і патологічної анатомії. Красномовним лектором В. Караваєва не вважали. Його лекції мали практичну спрямованість. Він чітко висловлював свої думки простими словами, уникаючи зайвих іноземних термінів. Великого значення надавав професор безпосереднього показу хворих студентам. Протягом усього навчального року під час операцій Володимир Опанасовичу допомагали студенти. Багато уваги приділяв обладнанню кафедри [6, с.28-30]. Цей приклад зайвий раз підкреслює слушність думки того вчителя про те, що методика викладання визначається особою професора.

Водночас не всі професори приділяли достатньо уваги роботі зі студентами, а тому учнів мали обмаль. Так, про професора Новоросійського університету І. Мечникова зі спогадів професора цього ж університету М. Андрусова ми дізнаємось таке: "...Илья Ильич Мечников, по своему обычаю насвистывая арии из опер, заглядывал и к нам в микроскопы, но учеников у него, кроме Репяхова, за время его пребывания в Новороссийском университете не было. Он любил пошутить: "У меня с Александром Онуфриевичем Ковалевским не было учеников, а лишь выкидыши, у меня Репяхов, а у Александра Онуфриевича – Б..." [7, с.22]. Дійсно, не обов'язково з блискучого вченого виходить пристойний професор і навпаки. І цьому нема ради внаслідок того, що універсальні професори зустрічаються нечасто. Вихід полягає в тому, щоб комплектувати кафедри і педагогами, і вченими. Не менш важливо

розподіляти належним чином навчальне навантаження. Скажімо, для професора з нахилом до педагогіки планувати більше лекцій, а з нахилом до науково-дослідної роботи – семінари і практику, керівництво аспірантами і т.д.

Не менш важливим є підбір викладачів на кожній кафедрі за віком та посадою. Так, професори мають бути зберігачами кафедральних традицій (навчальних, методичних, науково-педагогічних, науково-організаційних, науково-дослідних, громадських і т.п.), доценти – їх реалізатори, молоді викладачі мають зосередитися на засвоєнні традицій. При цьому основний тягар науково-педагогічної роботи мають нести представники середньої ланки (за віком і за посадою), тобто доценти.

Студенти від своїх викладачів переймали і переймають не лише уміння, знання, навички, але й ставлення до своєї подальшої навчально-методичної й наукової діяльності, корпоративні цінності, цілком певний еталон поведінки. Так, той же М. Андрусів для своїх студентів був не найкращим лектором, викладацька робота обтяжувала Миколу Івановича, тому що він був переважно дослідником-практиком: "Лекции он читал неровно – то с увлечением, с подъемом, проникнутый духом научной борьбы, то как бы в депрессии, с усилением, подневольно. Бывало и так, что студенты сидят в аудитории и ждут профессора... Наконец Николай Иванович входит и с виноватым видом обращается к студентам: "Простите меня, я сегодня просто не могу читать лекцию, уж очень мне не хочется"... Студенты, понимая профессора, соглашались и расходятся, сохраняя корректность..." [8, с.112]. Студентів фізико-математичного факультету було небагато, в переважній більшості це були люди, які цілеспрямовано обрали майбутню професію й дійсно розуміли важливість отримання університетської освіти. Вони цінували ерудицію М. Андрусова, його багатий науково-дослідницький досвід й розуміли те, що набагато більше вони отримують в кабінетах, лабораторіях, при індивідуальній роботі з професором, ніж на лекціях.

Рівень навчальної роботи університету значною мірою залежав від стану навчально-допоміжної бази: бібліотеки, лабораторій, кабінетів, музеїв тощо. Йдеться про їх належне оснащення книгами, приладами, колекціями та їх забезпеченості штатами. Однак бюджетні асигнування на навчально-допоміжну роботу були вкрай недостатніми. Розуміючи важливість розвинутої і досконалої матеріально-технічної бази для якісної теоретичної і практичної підготовки студентів, науково-педагогічні працівники ставали організаторами кабінетів, лабораторій, нерідко вкладаючи в цю справу не лише свої знання, уміння і натхнення, але й особисті кошти. Так, професори Новоросійського університету І. Сєченов, Л. Ценковський, І. Мечников і О. Клосовський на власні кошти обладнали фізіологічний, ботанічний, зоологічний кабінети та метеорологічну обсерваторію [3, с.28].

Очолити кафедру в Харківському університеті, професор А. Краснов займався обладнанням географічної лабораторії, організацією довідкового музею та географічної бібліотеки, складанням фотографічних колекцій типових місцевостей, гербарію, збирав та створював новий демонстраційний матеріал – діапозитиви (до речі, унікальна дореволюційна колекція із сотень навчальних діапозитивів зберігається і дотепер використовується на кафедрі фізичної географії та картографії) [9, с.51]. Очевидно, що подібна самодіяльність професорсько-викладацького складу була і є важливим чинником створення навчально-методичної бази.

Викладачі університетів у своїй науково-педагогічній діяльності використовували позааудиторні види навчальної роботи. Так, звичними в Новоросійському університеті стали екскурсії під керівництвом О. Веріго на фабрики та заводи Одеси, поїздки на чолі з В. Петріашвілі до Баку для знайомства з технікою нафтодобування, геологічні екскурсії з М. Головінським [3, с.21].

Іншою формою позааудиторної роботи було керівництво студентськими науковими гуртками. В Новоросійському університеті при більшості кафедр і на всіх

факультетах було організовано декілька студентських наукових гуртків: математичних наук, цивільного права, медичний, історико-філологічний та ін. Гуртки мали власні невеличкі бібліотеки, створені на пожертвування. На засіданнях заслуховувались повідомлення і доповіді учасників та керівників [3, с.43]. Найкращі студенти залучались до дійсно науково-дослідної роботи в складі наукових товариств, археологічних експедицій і т.п. При цьому до студентів існували високі вимоги, що є цілком виправданим. Так, наставник академіка М. Слабченка Іван Лінниченко цілком слушно зауважував, що не існує студентської чи професорської науки – наука або є, або її нема.

При Київському університеті на початку ХХ ст. виникло кілька студентських наукових гуртків, роботою яких керували провідні професори. Так, керівником історико-етнографічного гуртка був професор М. Довнар-Запольський, природничо-історичного – професор О. Северцов, гурток дослідників природи працював під керівництвом професора М. Андрусова. Гуртки випускали збірники наукових праць своїх членів, організовували екскурсії тощо. Впродовж кількох десятиріч (з 1881 р.) при університеті існувало клінічне товариство студентів-медиків, члени якого вели значну дослідницьку роботу [1, с.66]. Передові науковці і викладачі були свідомі того вже незаперечного для нашого часу факту, що без участі в науково-дослідній роботі повноцінного спеціаліста, здатного в майбутньому до самоосвіти, підготувати неможливо.

Професор Університету св. Володимира В. Антонович свій духовний, національно-патріотичний зв'язок зі студентами-гуртківцями здійснював, крім аудиторної роботи в університеті, у домашній творчій лабораторії, у власному кабінеті серед унікальної книгозбірні, де поруч із раритетами, стародруками та рукописами чарували присутніх археологічна й нумізматична колекції [10, с.91]. Внаслідок між науковим керівником та студентами-гуртківцями встановлювався тісний зв'язок, успішно йшло формування першої в українській національній історіографії наукової школи. Члени гуртка успадковували певний стиль поведінки справжнього вченого-патріота.

Великою популярністю в Харківському університеті користувався студентський науковий гурток під керівництвом А. Краснова. Учений проводив усі заняття у веселій та невимушеній обстановці, теоретично готуючи студентів до літньої польової практики. Показово, що А. Краснов також організовував пільговий проїзд та домовлявся про безплатність цієї практики для малозабезпечених студентів [9, с.51-52].

В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в університетах Наддніпрянської України склалась цілком сучасна за тодішніми вимогами система навчальної роботи – аудиторна і позааудиторна в різних формах і методах. Під впливом науково-педагогічної громадськості на початку 1870-х років система практичних занять була впроваджена на всіх факультетах. Аудиторна робота викладачів зі студентами доповнювалась позааудиторною – заняття в медичних закладах, гуртках, літня практика, екскурсії.

Джерела та література

1. Київський університет 1834-1984. – К., 1984. – 203 с.
2. Харьковский государственный университет 1805-1980. Исторический очерк. – Харьков, 1980. – 160 с.
3. Історія Одеського університету за 100 років [1865-1965]. – К., 1968. – 423 с.
4. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня. – К., 1985. – 167 с.
5. З іменем святого Володимира: Київський університету у документах, матеріалах та спогадах / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський: у 2 кн. – К., 1994. – Кн.1. – 398 с.; Кн.2. – 453 с.
6. Верхратський С.А. В.О. Караваєв. [Хірург. 1811-1892 pp.]. – К., 1976. – 44 с.

7. Оноприенко В.И. Николай Иванович Андрусов, 1861-1924. – М., 1990. – 219 с.
8. Клер М.О. Мои встречи и работа с Н.И. Андрусовым // Воспоминания учеников и современников о Н.И. Андрусове. – М., 1965. – С. 112.
9. Жемеров О., Селіверстов О. Засновник конструктивної географії (До 140-річчя з дня народження Андрія Миколайовича Краснова) // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – №4. – С. 50-53.
10. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах: у 2 ч. – Ч.1. – К., 1994. – 336 с.; Ч.2. – К., 1994. – 288 с.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф.707, спр.407.

Анотація

Стаття присвячена історії науково-педагогічної інтелігенції Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Метою статті є розгляд навчально-методичної роботи професорсько-викладацьких колективів Київського, Харківського та Новоросійського університетів (в тому числі розкриття характерних особливостей участі видатних діячів освіти і науки в навчальному процесі та їх вплив на формування навчально-методичної бази університетів досліджуваного періоду) з врахуванням впливу рівня кваліфікації представників науково-педагогічних штатів, науково-дослідної роботи, використання сучасних методик викладання для підготовки фахівців з вищою освітою.

Summary

The article is devoted to the history of scientific-pedagogical intelligentsia of Naddnipyrianska Ukraine of the second half of the XIXth – beginning of the XXth century. The pedagogical and methodical work of academic staff of Kyiv, Kharkiv, Novorosiysk universities is considered from the point out in view of influencing the educationally-qualifying level of the representatives of scientific-pedagogical staff, research work and use of modern methods of teaching for the preparation of the specialists with higher education.

УДК 94

Г.П. Докашенко

БОЛГАРСЬКА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА І ШКОЛА НОВОГО ЧАСУ ЯК ІСТОРИЧНА ПЕРЕДУМОВА ОСВІТЯНСЬКИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Однією з найбільш складних і одночасно важливих сфер суспільного життя виступає освітянська сфера. Складність пов'язана з особливостями інтелектуальної діяльності людини, значним впливом суб'єктивної складової в освіті тощо. Важливість визначається тим, що освіта найяскравіший ланцюг між минулим та майбутнім, вона формує майбутнє покоління і зберігає історичну пам'ять народу. Освітянські перетворення другої половини ХХ століття було означено як новітні, системні, кардинальні, але їх проведення було неможливим без врахування попередніх освітніх досягнень і освітніх прорахунків. Для аналізу обрано період, який передував встановленню соціалістичної влади в середині ХХ ст., і визначався такими епохальними подіями в історії Болгарії як визволення від османського панування і будівництво національної освітньої системи, спроби впровадження нових освітніх реформ на початку минулого століття. Освіта цього періоду отримала певне висвітлення передусім в болгарській історіографії [1] і практично відсутній її аналіз у вітчизняних істориків і освітян. Отже, завданнями даної роботи стало з'ясування